

Kollár Dávid és Kollár József

A narratív magyarázatok védelmében

Bevezető

Absztrakt: Közkedvelt és divatos nézet, hogy mint pókok a hálót, mi emberek életünk narratíváit szövögetve vadászunk az egyébként céltalanul repkedő, távlatokat nélkülöző élményekre. Ahhoz ugyanis, hogy koherenssé tegyük az inkohereus, magasabb célt nélkülöző, esetleges valóságot (vö. Rorty 1989), történetekbe kell csomagolnunk közösségi és egyéni életünk élményeit. Mindezek ellenére a narratív gondolkodást számtalan kritika érte. Galen Strawson és Frank Ankersmit szerint a narratív magyarázatok reduktívák és megfosztják az ágenseket önmaguk, mások és a világ autentikus megtapasztalásának lehetőségétől. Értelmezésünk szerint viszont ezek a kritikák nem veszik figyelembe, hogy a népi pszichológiában gyökerező narratív magyarázatoknak nélkülözhetetlen szerepük van önmagunk, mások és a társadalmi valóság megértésében, illetve modellezésében. Ugyanakkor ezek a kritikák rámutatnak arra, hogy a modernizmus által előidézett társadalmi, tudati szegmentáció és fragmentáció, valamint a kifejezésmódok pluralitása a régi, egységes interpretációs minták helyett perspektivikus értelmezéseket igényel.

Kulcsszavak: narratív magyarázatok, népi pszichológia, intencionális hozzáállás, fragmentáltság

Bevezetés

Bár jelenkorunkat szokás a nagy narratívák leáldozását követő időszaknak tekinteni, mégis a 21. század egyik lehetséges, releváns címkéje lehet a „narrativitás kora”. Ez tetten érhető számos tudományágban: a pszichológiában, az irodalomtudományban, a közgazdaságtanban, a társadalomtudományokban, valamint a filozófiában egyaránt. Közkedvelt és divatos nézet, hogy mint pókok a hálót, mi emberek életünk narratíváit szövögetve vadászunk az egyébként céltalanul repkedő, távlatokat nélkülöző élményekre. Ahhoz ugyanis, hogy koherenssé tegyük az inkoherens, magasabb célt nélkülöző, esetleges valóságot (vö.: Rorty 1989), történetekbe kell csomagolnunk közösségi és egyéni életünk élményeit. Vagyis ahhoz, hogy eligazodjunk a „történelem homogén terében” (Hidas 2022) narratív magyarázatok révén vihetünk fogalmi rendet az önmagában „végtelen történés-káoszba” (Hidas 2022).

A narratív magyarázatok (Roth 1988, Danto 2007) „az események szekvenciáinak eltérő perspektívákból történő reprezentáció[i], amelyek koherenciával, értelemmel, valamint értékbeli és érzelmi jelentőséggel ruházzák fel az elbeszélői rendben összekapcsolt eseményeket” (Goldie 2012). Eszerint tehát nagy magyarázó erővel bír, ha énünket és a világot narratív terminusok révén ragadjuk meg. A narratív gondolkodás egyik fő erénye ugyanis, hogy számtalan eltérő perspektívából képes egyszerre ábrázolni a világot. Narratív perspektíváink pedig alapjaiban határozzák meg nemcsak az önmagunkról való gondolkodásunkat, hanem társadalmi relációinkat, cselekvési lehetőségeinket is (Lakoff és Narayanan 2010). Ahogy azt Miskolczi Bernadett (2022) bemutatja tanulmányában, a narratív magyarázatok jelentőségét számos tudományterületen igazolták már:

Randall és szerzőtársai kimutatták, hogy szoros kapcsolat figyelhető meg az egyéni narratívák komplexitása és a pszichológiai rezilienciaközött (Randall et al. 2015: 155–161); míg Daniel C. Dennett azt hangsúlyozza, hogy a tudományos felfedezéseket jelentősen befolyásolják a különböző narratívák és metaforák (Dennett 2018). A közgazdaságtan területén – többek között – Robert J. Shiller Nobel-díjas közgazdász rámutatott, hogy „a narratívák a kultúra, a korszellem és a gazdasági viselkedés gyors változásának fő vektorai” (Shiller 2019). A politikatudományban szintén számos kutató kiemelkedő szerepet tulajdonít a narratíváknak. George Lakoff és Mark Johnson rámutattak, hogy a különböző fogalmi metaforák és az általuk alkotott narratívák hogyan kereteznek és implikálnak konkrét politikai programokat (Lakoff és Johnson 2003; Lakoff 2002).

Mindezek ellenére a narratív gondolkodást számtalan kritika érte. Galen Strawson (2008) a narratív identitás koncepcióját támadó átfogó kritikájában például amellet érvel, hogy pszichológiai értelemben nem minden ember narratív, illetve az önmagának formát találó, jó élet nem szükségképpen narratív, sőt úgy véli, hogy a „legjobb életek” egyáltalán nem narratívák. Más szavakkal: értelemezése szerint mind a leíró, pszichológiai narrativitás (amely azt feltételezi, hogy emberek narratív módon tapasztalják meg életüket), mind pedig a normatív etikai narrativitás tézise (amely azt állítja, hogy a jó élet, a valódi, teljes személyiség megélése csak egy önmagának formát találó, narratív életben lehetséges) hamis.

※ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Strawson a személyes identitás narratív elméletét kritizálva elutasítja azt a széles körben elterjedt nézetet, miszerint szubjektív én-élményünket az élettörténetünk révén képesek vagyunk megragadni. Szerinte az az elképzelés, hogy identitásunk a narratíváink terméke, azon a téves feltételezésen alapul, hogy az egyes szám első személyű tapasztalataink és emlékeink hiánytalanul elbeszélhetők. Strawson szerint ez a nézet túlságosan leegyszerűsíti a személyes identitás természetét, és figyelmen kívül hagyja az én létének redukálhatatlan, szubjektív vonatkozásait. Azt állítja, hogy énné lenni nem egy olyan történet, amelyet magunknak és másoknak mesélünk, hanem tapasztalataink alapvető és nem elbeszélhető epizodikus aspektusa. Úgy véli, hogy a szubjektív élményünk nem redukálható harmadik személyű tények vagy tulajdonságok halmazára, mivel egyedi és harmadik személyben megragadhatatlan első személyű perspektívát foglal magában.

Strawsonhoz hasonlóan Ankersmit (2004) is úgy véli, hogy a közvetlen élmény „fenségességét megöli a nyelv szépsége [...], az elbeszélés a tapasztalat halála és fordítva”. (idézi: Kollár J. et al. 2019: 79). Szerinte a narratív magyarázatok megakadályozzák a valóság autentikus megtapasztalását. Elképzelése tehát radikálisan tagadja azt a nézetet, mely szerint a narratív magyarázatok döntő szerepet játszanak önmagunk és a világ megtapasztalásában. Véleménye szerint a textualizmus, a szemiotika, a hermeneutika, a narrativizmus támadja és kritizálja a valóságot és a tapasztalatot. Magának a tapasztalatnak és a fenségességnek Ankersmit komoly szerepet szán a jövő alakításában: „A tapasztalatra és a fenségességre vár a posztmodern életérzés kiigazítása, és az arra hivatottak a tapasztalat és a fenségesség nevében vetnek majd véget az elméletek zsarnokságának” (idézi: Kollár J. et al. 2019: 79).

Ezek a szempontok tehát arra hívják fel a figyelmet, hogy a narratív magyarázatok redukтивak és megfosztják az ágenseket önmaguk, mások és a világ autentikus megtapasztalásának lehetőségétől. Érvelésünk szerint azonban ez a kritika nem veszi figyelembe, hogy az emberi elmét a természetes és kulturális szelekció úgy „alakította ki”, hogy lehetővé váljék számunkra a cselekvések sikeres végrehajtása. Autentikus élményeink pedig szorosan kapcsolódnak ezeknek a cselekvési lehetőségeknek (affordanciáknak)¹ a megtalálásához, generálásához és kiaknázásához. Úgy véljük, hogy a narratív magyarázatok azáltal, hogy a valóság, önmagunk és mások redukált képét kínálják fel, egyúttal potenciális cselekvési lehetőségeket is implikálnak és ezek kiaknázását is lehetővé teszik. Más szavakkal az, hogy milyen mértékben vagyunk képesek eligazodni a (társadalmi) világban, jelentős mértékben függ a világról, önmagunkról és másokról alkotott történeteinktől.

Narrativitás és népi pszichológia

Értelmezésük szerint a narratív magyarázatok elválaszthatatlanok a népi pszichológia (Dennett 1998, Demeter 2008) – univerzális, nagy valószínűséggel biológiai eredetű –

¹ Az affordancia kifejezést J. J. Gibson vezette be (1979), és azokat a cselekvési lehetőségeket írja le, amelyeket a környezet valamely része egy élőlény számára „felkínál” (Dennett 2017). Tehát az affordanciák olyan „dolgok, amelyekkel enni vagy párosodni lehet, nyílások, amelyeken át lehet menni, vagy amelyeken ki lehet nézni, lyukak, amelyekben el lehet bújni, dolgok, amelyeken meg lehet állni, és így tovább” (Dennett 2017). Az, hogy egy konkrét objektum, milyen cselekvési lehetőségeket – affordanciákat – vagy éppen felhasználási módokat kínál fel jelentős mértékben függ a „felhasználó” kvalitatív tulajdonságaitól.

gyakorlatától. Az analitikus elmefilozófia egyik központi kutatási programja az úgynevezett népi pszichológia létéről folytatott vita, amelynek bizonyos vonatkozásai természetesen felhasználhatók a narratív magyarázatokról szóló diskurzusban is (vö. Hutto 2012). A népi pszichológia olyan, a mindennapokban használt, átfogó gyakorlat, amely az intencionális állapotok (azaz vélekedések és vágyak) tulajdonítása révén oksági magyarázatát adja egy ágens viselkedésének.²

Dennett (1998: 7–77) olyan rendszereket nevez intencionális rendszereknek, amelyek viselkedése megmagyarázható és előre jelezhető a népi pszichológia beszédmódjának révén, vagyis, hogy vélekedéseket, vágyakat rendelünk hozzájuk. Dennett szerint egy „rendszer” viselkedésének előrejelzésére háromféle stratégiát alkalmazhatunk. Ha a *fizikai* hozzáállást alkalmazzuk, akkor a természeti törvényekből kiindulva az adott rendszer fizikai állapotán alapulnak az előrejelzéseink. A *design alapállás* felvételekor eltekintünk az adott tárgy fizikai tulajdonságaitól, és pusztán a rendszer funkcionális összetevőit vesszük figyelembe a predikció során. Az *intencionális* stratégia esetén pedig vélekedések és vágyak tulajdonítása révén értelmezzük a rendszer viselkedését. A három hozzáállás relációját könnyen illusztrálhatjuk egy egyszerű példán keresztül. Képzeljük el az alábbi helyzetet: Júlia és Rómeó boldog párkapcsolatban élnek, azonban mikor Júlia egyik nap este nyolckor hazaér a munkából, Rómeó szomorúan és szótlánul ül az asztalnál. Júlia háromféle módon próbálhatja meg értelmezni a helyzetet. Első esetben fizikai rendszerként tekint rá (*fizikai alapállás*) és felvetheti, hogy Rómeó viselkedésének hátterében valamilyen hormonális zavar vagy fronthatás állhat. Második esetben Júlia Rómeóra úgy tekint, mint egy funkcionálisan működő rendszerre (*design alapállás*), ebben az esetben jó magyarázat lehet, hogy Rómeó azért szomorú, mert nem funkcionál rendesen, vagyis adott szituációban irreleváns érzelmeket produkál. Harmadik esetben Júlia – vélekedésekkel és vágyakkal rendelkező – *intencionális* rendszernek tekinti Rómeót, és eszébe jut, hogy aznap van az évfordulójuk és Rómeó hatra foglalt asztalt egy étterembe. Júlia így előáll egy újabb magyarázattal: Rómeó azért szomorú, mert arra vágyott, hogy egy romantikus estét töltsön el Júliával, úgy véli, hogy Júlia számára nem fontos kettejük kapcsolata. Mi következik ebből a példából? Az, hogy Rómeó viselkedése ebben a helyzetben fizikai állapota és designja révén valójában megmagyarázhatatlan. Az egyedüli releváns stratégia az intencionális alapállás felvétele a magyarázat és (predikció) céljából. Mindez persze nem azt jelenti, hogy az intencionális hozzáállás általában érvényesebb és pontosabb magyarázatokat és előrejelzéseket lenne képes nyújtani, mint a másik két stratégia, pusztán azt, hogy bizonyos típusú magyarázatokhoz – mint amilyenek érvelésünk szerint a narratív magyarázatok is – csak a népi pszichológia beszédmódja révén „juthatunk” el. Ez a beszédmód pedig meghatározott körülmények között – például szociális interakciók esetén (Demeter 2008, 2013, 2022) – nélkülözhetetlen az egyébként önmagában „érthetetlen tények”

2 Ugyanakkor van egy olyan elképzelés is, amelyet például Demeter Tamás (2008) képvisel, miszerint a népi pszichológia az intencionális állapotok (azaz vélekedések és vágyak) tulajdonítása révén nem oksági magyarázatát adja egy ágens viselkedésének, hanem a cselekvésének normatív módon való értékelését. Adam Mortonnal egyetértve azt állítja, hogy a személyek viselkedését nem elsősorban a mentális állapotok azonosítása révén, hanem a morális karakterjegyeikre, erényeikre és defektusaikra hivatkozva magyarázzuk. Értelmezésünk szerint azonban a népi pszichológia két funkciója, egy adott humán ágens viselkedésének magyarázata és normatív értékelése ugyanannak az éremnek a két oldala.

értelemes rendezéséhez. Éppen ezért érvelésünk szerint a népi pszichológiában gyökerező intencionális magyarázatok *pragmatikailag redukálhatatlanok* – egyszerűen illusztrálva ezt: egy veszekedés során nem érdemes a másik agyának fizikai vagy kémiai állapotát firtatni.

Fontos persze megjegyezni, hogy bár az intencionális hozzáállások nem redukálhatók a fizikai vagy funkcionális karakterisztikák révén megkonstruált magyarázatokra, ahogy arra a strawsoni és ankersmiti kritika is felhívja a figyelmet, nyilvánvalóan maguk is reduktív magyarázatok. Más szavakkal, a népi pszichológiában gyökerező intencionális hozzáállás olyan reduktív magyarázatát adja egy ágens viselkedésének, amely arra fókuszál, hogy az adott cselekvő miképp optimalizál. Ebben a fogalmi keretben az optimalizálás az a folyamat, amely során a rendszerek vagy ágensek úgy működnek, hogy a korlátok és célok mellett a lehető legjobb eredményt érik el. Vagyis az intencionális hozzáállás reduktív szemüvegén át a személyeket olyan cselekvő ágensekként kezeljük, akiknek az általuk értékesnek tartott (vágott) cselekvési lehetőségek (affordanciák) keresése tölti ki az életét. Így a népi pszichológiában gyökerező intencionális hozzáállás esetén előfeltételezzük, hogy a rendszer racionális, azaz úgy tekintünk rá, mint olyan cselekvő ágensre, „aki” bizonyos vélekedések és vágyak birtokában cselekszik.

Ez a megközelítés lényegében megegyezik azzal a – Max Weber ideáltípus-fogalmában gyökerező (Weber 1987, 1998) – szociológiai hagyománnyal, amely az ágensek cselekvéseit „kvázi” racionálisként modellezi. Az „ideáltípezáció” a valóságredukció olyan eszköze, amely során bizonyos szempontokat felerősítve a vizsgált jelenségeket „egységes gondolati képpé” egyesítjük, vagyis az egyedi – individualizált – eseményeket úgy kezeljük, mintha azok általánosak lennének (Weber 1999, Beiser 2011, Kollár 2021, Hidas 2021). Az ideáltípus tehát olyan heurisztikus eszköz, amely révén egy adott (társadalmi) cselekvést következetes, ellentmondásmentes formában írhatunk le. Weber megközelítése szerint, ahhoz hogy egy ágens cselekvését modellezhessük, úgy kell tennünk, mintha a cselekvő (érték- vagy cél-)racionális módon viselkedne, vagyis cselekvéseit a céljaival és a rendelkezésére álló eszközökkel, illetve információkkal összhangban hajtaná végre. Weber értelmezőszociológiája – a népi pszichológiában gyökerező intencionális hozzáálláshoz hasonlóan – úgy működik, „hogy a gyakorlati érvelés folyamatát tulajdonítja az ágensnek. Az ideáltípus célja az ágens gyakorlati érvelésének rekonstrukciója; a cselekvést, ahogy Arisztotelész mondaná, egy gyakorlati szillogizmus konklúziójaként értelmezi” (Beiser 2011: 625). Az ideáltípusos hozzáállás révén generált magyarázatok egyik legeklatánsabb példája a protestáns etika aszketikus hivatás-etika szerint cselekvő ágense (Weber 2020, Kollár D. 2020, 2021). A protestáns etika ágensének vágya – kissé leegyszerűsítve –, hogy megtudja, a menybe vagy a pokolba fog-e kerülni, s úgy véli, hogy erre a világban végzett lelkiismeretes munka révén deríthet fényt. Ebből következően az ideáltípusos PE ágens szakadatlanul fog dolgozni, hogy kinyomozza, az érdeemesek vagy az érdemtelenek sorsára fog-e jutni. A PE ágens cselekvésére vonatkozó ideáltípus tehát egy intencionális hozzáállás révén konstruált narratíva alapján ábrázolható. Az ágens „nyomozói” tevékenysége – amely során feltárja jövőbeli sorsát – egy olyan kibomló történetben ragadható meg, melyben cselekvéseit a világra, önmagára és másokra vonatkozó információi és vágyai határozzák meg. Mindebből következik, hogy a narratív magyarázatok olyan reduktív ideáltípusos leírások, amelyek az emberek cselekvéseit és választásait oly módon modellezzik, hogy vélekedéseket és vágyakat tulajdonítanak nekik.

Érdeemes persze megemlíteni, hogy ezek a népi pszichológiában gyökerező intencionális (narratív) magyarázatok természetesen nem csak „elmés” ágensekre” alkalmazhatók: kiterjeszthetők például gépekre (sakkozó komputer) és olyan absztrakt entitásokra is mint, amilyen például a társadalom.³ Jól illusztrálja ez az utóbbit, ha az intencionális hozzáállás – ideáltípusalkotó – optikáján át személyesítünk meg egy konkrét társadalmat. Ebben az esetben olyan narratív magyarázat révén ragadhatjuk meg például az USA-t, mintha emlékei, érzelmei lennének, bizonyos dolgokat szeretne, másokat utálna, terveket szőne, és ezeket megvalósítaná. Gyűlölné a kommunizmust, nyomasztaná a vietnámi háború emlékei, kreatív lenne a tudományok terén, gyakorta tűnne önelégültnek és ritkán szentimentálisnak (vö. Kollár J. et al. 2019). Ezzel szimmetrikusan épülnek fel azok a narratívák is, amelyek például az ukrán társadalom rezilienciáját hangsúlyozzák. Ezek az elbeszélések az ukrán társadalomra olyan metaforikus intencionális rendszerként tekintenek, amely a túléléséért küzdve embert próbáló, találékony módon száll szembe a megszállókkal (vö. Reid 2022). Ugyanez az intencionális értelemadás aktualizálódik azokban az elbeszélésekben, amelyek révén különböző társadalmi csoportosulásokat személyesítünk meg. Ahogy Erin Jenne (2022) bemutatja tanulmányában, a liberális nacionalista és az etnopolulista imaginációk eltérő világképeket aktualizálnak. A liberális nacionalisták olyan intencionális rendszerként tekintenek magukra, akik vigyáznak másokra, törődnek a többiek jólétével és követik a tudományos megfontolásokat. Az etnopolulisták viszont a nemzet védelmezőinek tekintik magukat, akiket folyamatosan támadnak a hazafiatlan – a nemzet legitimitását aláásni igyekvő – „globális elitiek”. Hasonlóképpen működnek azok a leírások is, amelyek a fejlesztést (Miskolczy 2022) vagy éppen a fogyasztást (Zenovitz 2022) személyesítik meg. Ha a társadalmi-politikai-gazdasági fejlesztéseket a „bolygó gondozásának” fogalmi keretében konceptualizáljuk, akkor a „fejlesztés” egy felelősségteljes, a természet és az ember együttélésére kiemelt figyelmet fordító intencionális rendszerként elevenedik meg. A „fogyasztás”, vagy kevésbé metaforikusan: az ideáltipikus fogyasztó a *sharing economy* (megosztáson alapuló gazdaság) optikáján át olyan ágensként kell életre, akinek célja az elérhető javak megosztása, az erőforrások – egyéni életminőséget alapvetően nem korlátozó – disztribúciója. Mindezekből a példákban az következik, hogy az intencionális hozzáállásban gyökerező narratív magyarázatok azáltal, hogy eltérő módokon „modellezik” a különböző „valós” vagy metaforikus ágenseket, egyúttal eltérő cselekvési lehetőségeket (affordanciákat) is implikálnak. Jelentősen eltérő módon reagál ugyanis az ember, ha valakit jószándékúnak feltételez, mintha veszélyesnek. De ugyanez igaz a társadalmi valóság, a fejlődés, vagy éppen a fogyasztás „szférájára” is.

3 Weber klasszikus szövegében (2007) igen hasonlóképpen írja le a vallásos világmagyarázatok születésének történetét. Érvélese szerint a vallás az ember pszichológiai természetének alapvető igényét elégíti ki azzal, hogy a világot értelemmel teli, rendezett kozmoszként láttatja, és az olyan „irracionalis” tapasztalatokat, mint a szenvedés vagy a halál „az isteni gyűlölet vagy titkos bűnök tüneteként kezeli” (Weber 2007: 56). Más szavakkal, Weber szerint az emberek antropológiai sajátossága, hogy a természet organikus körforgásából kilépve a világot intencionálisan berendezett komplexummá alakítják. Ezzel összhangban Weber a vallást az ember pszichéracionalizáló tevékenységének eredményeként értelmezi, amely a világban munkálkodó erők „szándékainak” egy lehetséges – sajátos racionalitását követő – magyarázatát adja.

Összességében tehát a narratív magyarázatok olyan, a népi pszichológia intencionális hozzáállásában gyökerező reduktív – ideáltipikus – magyarázatok, amelyek révén saját magunk, mások és a „világ” viselkedését megmagyarázhatjuk, illetve előre jelezhetjük (vö. Clark 2015: 286). Ezek a reduktív magyarázatok alapjaiban orientálják potenciális cselekvéseinket, vagyis lehetővé teszik, hogy adaptívan navigáljunk a (társadalmi) világban.

Narratívítás és fragmentáció

Mindezek ellenére a strawsoni és az ankersmiti kritika rámutat valami lényegesre: a társadalmi valóság növekvő komplexitásából (Kollár J. és Kollár D. 2020) fakadó – individuális és „társadalmi” szinten egyaránt tetten érhető – fragmentáltságot ugyanis nem képesek megragadni az egyetlen szálra felfűzött, szélsőségesen reduktív narratív magyarázatok.

Jól illusztrálja ezt – irodalmi formában – Vladimir Nabokov (2008) *Luzsin-védelem* című regénye, melynek főszereplőjén, egy sakkzsenin, az a rögeszme hatalmasodik el, hogy egy világméretű sakkjátszmában vesz részt, mások viselkedését, szavait vagy hallgatását ellene irányuló fondorlatos lépéseknek tekinti. A regény cselekménye úgy bomlik ki az olvasó számára, mint egy örült sakkjátszma. A szimplifikáló redukció miatt Luzsin fokozatosan elveszíti az intencionális rendszerek adaptív megértésének a képességét, nem tudja racionális keretben értelmezni a viselkedésüket. Nabokov regényében a főhős megpróbálja a társadalmi lét növekvő komplexitását úgy kezelni, hogy egyetlen – intencionális – magyarázatba sűríti az eseményeket, ezáltal végletesen kiüresíti a népi pszichológia reduktív, mégis sokféle cselekvési lehetőséget konstituáló narratív gyakorlatát.

Lytard *A posztmodern állapot* című írásában amellet érvel, hogy a múlt század fordulójának bécsi értelmisége, mint például Musil, Kraus, Hoffmannsthal, Mach és Wittgenstein, éppen a megnövekedett komplexitásra reagálva számolt le először a szimplifikáló (nagy) narratívákkal (Lytard 1993). Musil a szimplifikáló narratívák egyik sajátosságának az egy szálra felfűzött elbeszélői rendet tekinti, „amelyből [...] az élet fonala is áll”, és ami lehetővé teszi az értelem perspektivikus megrövidülését, ahol „[...] a sürgős és közeli dolgok nagyok, távolabb, még a hatalmasak is kicsinek látszanak, hézagok zárulnak, végül az egész kikerekedik simán, szép rendszeren” (Musil 2013: 725). Regényének főhőse, Ulrich, a tulajdonságok nélküli ember, azonban rádöbben, hogy a „[...] világban már minden elbeszélhetlenné vált, már nem követ »fonalat«, hanem végtelen bonyolult szövésű felületté terül ki” (Musil 2013: 726–727).⁴

Musil azonban nem általában a narratív szemléletet tekinti idejétmúltnak, hanem azt a „primitív epikus elemet” tartalmazó elbeszéléstípust, amelyből hiányoznak a lírai „meretek” és „miértek”. Arra reflektál, hogy a modernizmus által előidézett társadalmi, tudati szegmentáció és fragmentáció, valamint a kifejezésmódok pluralitása a régi, egységes interpretációs minták helyett perspektivikus értelmezéseket igényel.

4 A „szövet” metaforához lásd még: Hidas 2018.

Musil a kortárs elmefilozófia belátásait megelőzve megpróbál választ adni arra a kihívásra, hogy az egységes és koherens vélekedés/vágy-hálóként hatékonyan modellezhető, egyetlen elbeszélői szálát kibontó intencionális rendszereket, mondjuk így: a „premodern elméket” a modernizmus fragmentálta.⁵ Más szavakkal, míg a *premodern elmével* bíró ágens olyan intencionális rendszernek tekinthető, amelynek viselkedése értelmezhető és előre jelezhető annak révén, hogy konzisztens, egészes vélekedés- vagy vágyhálózatnak tekintjük, olyan ágensnek, aki egy koherens (életrajzi) történet főszereplője, addig a modernizmus fragmentálta, szegmentálta és differenciálta ezeket az intencionális rendszereket. Egyszerűen példázva ezt, egyszerre lehet valaki ma hívő keresztény és a szexuális kisebbségek aktív támogatója is.

Az ehhez hasonló fragmentált rendszerek viselkedését viszont csak akkor tudjuk intencionális hozzáállás révén konstituált narratív magyarázatok által előre jelezni, ha olyan sok-sok intencionális rendszerből álló makro-intencionális rendszernek tekintjük, amely az egyes intencionális rendszerek szintjén konzisztens, viszont az intencionális rendszerek összességének tekinthető emergens rendszer fragmentáltságából fakadóan inkonzisztens.

Stratégiaileg két módon lehet ezzel szembenézni, az egyik az, hogy a fragmentált rendszerre – vagy elmére – ráerőszakolunk egy konzisztens történetre épülő ideáltípust, és különféle turpisságok révén eltekintünk a fragmentáltságból származó inkonzisztenciáktól. A másik az, hogy folyamatosan reflektálunk az emergens rendszert alkotó intencionális rendszerek interakcióira. Így sok-sok egymást erősítő, árnyaló, vagy egymásnak ellentmondó ideáltipikus narratíva közös főszereplőjeként kell újra és újra leírunk az intencionális rendszer viselkedését. Az intencionális alapállás felvétele révén generált nyers adatok mennyisége azonban lehetetlenné tenné számunkra az egymással interakcióba lépő fragmentumok teljes komplexumaként tekintett intencionális rendszer megértését. A mindennapi cselekvések jelentős részéhez az adott személy viselkedésének általános tendenciáiról szóló jelentésekre van szükség, amit egy korlátozott ideig érvényes, a viselkedés egy kiemelt aspektusára fókuszáló narratíva tesz lehetővé.

Konklúzió

Tanulmányunkban a narratív magyarázatok egy meghatározó – elsősorban Galen Strawsonhoz és Frank Ankersmithez köthető – kritikájával foglalkoztunk, amely szerint

5 Ennek a fragmentáltságnak a megértéséhez kifejezetten jó interpretációs keretet biztosít a fragmentált elme koncepciója, amelynek egyik (vö. Bendana és Mandelbaum 2021: 78–107) jellemzője, hogy a kognitív folyamatok által elérhető információkat egymástól elkülönült adatstruktúrákban, töredékekben tárolja. Csak a töredéken belüli inkonzisztenciák indítanak el revíziós folyamatokat, a töredékek közöttiek nem. A vélekedések módosítása általában egyszerre egyetlen töredéken belül zajlik. A hiedelmek redundánsak, egy adott hiedelemtípus konkrét példányai különböző töredékekben tárolódnak. Azokat a hiedelmeket a legnehezebb újakra cserélni, amik leginkább redundánsan vannak jelen a töredékekben. A fentiekkel szemben, az egyetlen szála felfűzött narratívák mögött egy olyan elme előfeltevése áll, amelyben a hiedelmek egyetlen adatbázisban tárolódnak, egy adott hiedelem revíziója változásokat generál az egész vélekedés-hálózatban a konzisztencia megőrzése érdekében. Az egyetlen hiedelemtár nem tartalmazza a vélekedéstípusok redundáns vélekedéspéldányait. Minél átfogóbb revíziót igényel egy új vélekedés, annál kisebb a valószínűsége, hogy bekövetkezik a változás.

a narratív magyarázatok redukciók és megfosztják az ágenseket önmaguk, mások és a világ autentikus megtapasztalásának lehetőségétől. Érvelésünk szerint viszont ezek a kritikák nem veszik figyelembe azt, hogy a népi pszichológia intencionális hozzáállásában gyökerező redukció – ideáltipikus –, vagyis narratív magyarázatok célja éppen önmagunk, mások és a (társadalmi) valóság komplexitásának csökkentése, illetve a vonatkozó rendszerek viselkedésének megértése és modellezése. E redukció leírások nélkül ugyanis nem lennének képesek eligazodni a (társadalmi) világban. Mindezek ellenére elismerjük, hogy a strawsoni és az ankersmiti kritika rámutat valami fontosra: az egy szála felfűzött narratív magyarázatok ugyanis csak valóban korlátozottan képesek megragadni és előre jelezni a modernitás révén fragmentált rendszerek viselkedését. Érvelésünk szerint erre a fragmentáltságra a narratív magyarázatok szintjén két módon lehet reagálni. Az egyik lehetséges mód, hogy eltekintünk a fragmentáltságból származó inkonzisztenciáktól és a viselkedés egy kiemelt aspektusára fókuszáló narratív magyarázatot konstruálunk meg. A másik lehetséges heurisztika pedig, hogy folyamatosan reflektálunk az eltérő – intencionális hozzáállások révén konstituált – narratívák interakciójából emergáló történetekre, vagyis önmagunkat, másokat és a világot egymásnak sokszor ellentmondó elbeszélések közös főszereplőjének tekintjük. Bármely heurisztikát is alkalmazunk, egy adott kontextusban ezeknek az eredményeknek az elfogadása azt implikálja, hogy narratív magyarázataink megalkotása során nem csupán be kell látnunk, hogy elbeszéléseink megkérdőjelezhetők, hanem ezt a felismerést strukturáló elvként kell használnunk történeteink kidolgozása közben (vö. Rorty 1994, Pápay 2010).

A narratívásról szóló tanulmányblokkot – és az ezt megalapozó *A narrativitás kora?* című konferenciát⁶ – ez a belátás hívta életre. A tanulmányok elsődleges célja pedig, hogy számtalan különböző perspektívából értelmezzék és modellezzék a minket körülvevő társadalmi valóságot. Jelenkorunk fragmentáltságához igazodva a szekció kiemelt figyelmet szentel olyan kurrens témák narratív keretezésének feltárására is, mint amilyen a koronavírus-járvány (Jenne 2022), az orosz–ukrán háború (Reid 2022) és a környezetvédelem kérdése (Zenovitz 2022), vagy éppen a – manapság egyre dominánsabbá váló – rezilienciadiskurzus (László 2022). Mindezekon túl a szekció olyan „klasszikus” – a társadalomtudományos gondolkodás alapkérdésit érintő – témákat is fókuszba állít, mint a tömegkommunikációs eszközök és a narratívák viszonya (Szécsi 2022), a fejlesztéspolitikák területén megjelenő identifikációs narratívák (Miskolczi 2022), a társadalmi traumákra vonatkozó elbeszélések (Balassa, Gyorgyovich és Máté-Tóth 2022), vagy éppen a szociológia klasszikusainak műveiben megragadható rend- és változástörténetek (Hidas 2022).

6 *The Age of Narrativity? (A narrativitás kora?)* konferencia, Szekszárd, PTE KPVK, 2022. április 8.

Hivatkozott irodalom

- Ankersmit, Frank R. (2004): *A történelmi tapasztalat*. Budapest: Typotex.
- Balassa Bernadett – Gyorgyovich Miklós – Máté-Tóth András (2022): A vallási szekuritizáció és a sebzett kollektív identitás modellje a magyar társadalomban empirikus adatok alapján. *Replika* 127: 131–148.
- Beiser, C. Fredrick (2012): *The German Historicist Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- Bendaña, Joseph és Eric Mandelbaum (2021): The Fragmentation of Belief. In *The Fragmented Mind*. Cristina Borgoni, Dirk Kindermann és Andrea Onofri (szerk.). Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198850670.003.0004>
- Clark, Andy (2015): *Surfing Uncertainty. Prediction, Action, and the Embodied Mind* Oxford: Oxford University Press.
- Danto, Arthur C. (2007): *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press.
- Demeter Tamás (2008): *Mentális fikcionalizmus*. Budapest: Gondolat.
- Demeter, Tamás (2013): Mental Fictionalism: The Very Idea. *The Monist* 96(4): 483–504. Interneten: <http://www.jstor.org/stable/42751184> (letöltve: 2023. március 2.).
- Demeter, Tamás (2022): A Mental Fictionalism Worthy of Its Name. In: *Mental Fictionalism: Philosophical Explorations*. Demeter Tamás, T. Parent és Adam Toon (szerk.). London: Routledge, 86–103.
- Dennett, C. Daniel (1991): *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown and Co.
- Dennett, C. Daniel (1998): *Intencionalitás filozófiája*. Osiris.
- Dennett, C. Daniel (2018): *From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds*. London: Penguin Books.
- Dennett, C. Daniel (2017): *From Bacteria to Bach and Back*. Penguin Books.
- Goldie, Peter (2012): *The Mess Inside: Narrative, Emotion, and the Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Hidas Zoltán (2022): A rend értelemtörténetei. Szociológia és elbeszélés viszonyáról. *Replika* 127: 19–32.
- Hidas Zoltán (2021): A varázstalanság metafizikája. In: *Hit és gondolkodás: Tanulmányok Mezei Balázs köszöntésére*. Hidas Zoltán és Jani Anna (szerk.). Budapest: L'Harmattan, 185–204.
- Hidas, Zoltán (2018): *Törékeny értelemvilágaink – A világalakítás rendje és szabadsága*. Budapest: Gondolat.
- Hutto, D. Daniel (2012): *Folk Psychological Narratives*. Cambridge: The MIT Press
- Jenne, K. Erin (2022) A nacionalizmus változatai a Covid-19 korában. *Replika*
- Kollár, Dávid és Kollár József (2020): The Art of Shipwrecking. *Dialogue and Universalism* 30(1): 67–84. DOI: <https://doi.org/10.5840/du20203015>
- Kollár József, Déri Kriszti és Mák Kornél (2019): *Derüteràpia, avagy a hajótörés művészete*. Szeged: Belvedere.
- Kollár Dávid (2020): A Protestáns etika kémiája. *Replika* 117–118: 273–284.
- Kollár, Dávid (2021): Max Weber and the Chemistry of the Protestant Ethic. *Social Science Information* 60(4): 504–521. DOI: <https://doi.org/10.1177/053901842111052874>
- Lakoff, George és Mark Johnson (2003): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George és Srin Narayanan (2010): Toward a Computational Model of Narrative. *Papers from the AAAI Fall Symposium (FS-10-04)*. Interneten: <https://www.aaai.org/ocs/index.php/FSS/FSS10/paper/view/2323> (letöltve: 2023. március 2.).
- Lakoff, George (2002): *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*, 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
- László Tamás (2022): Közelítések a reziliencia fogalmához és méréséhez a narrativitás kontextusában. *Replika* 127: 149–164.
- Lytard, Jean François (1993): A posztmodern állapot. In: *Habermas, Lyotard, Rorty: A posztmodern állapot*. Bujalos István (szerk.). Budapest: Századvég–Gond, 7–145.
- Miskolczi Bernadett (2022): Mit ért a UNDP fejlődésen, és miért fontos ez? Fejlesztéspolitikai narratívák alakulása a UNDP *Human Development Report*jaiban. *Replika* 127: 57–84.
- Musil, Robert (2013): *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest: Európa.
- Nabokov Vladimir (2008): *A Luzsin-védelem*. Budapest: Európa.
- Pápay György (2010): *Demokrácia filozófiai megalapozás nélkül*. Budapest: Ráció.
- Randall, William. B., Sue McKenzie-Mohr, S. Elizabeth McKim és Dolores Furlong (2015): Narrative and Resilience: A Comparative Analysis of How Older Adults Story Their Lives. *Journal of aging studies* 34: 155–161. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.02.010>
- Reid, Julian (2022): „Reziliens Ukrajna” és a háború narratívái Európában. *Replika* 127: 85–94.
- Rorty, Richard (1989) *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: New York: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard. (1994) *Esetlegesség, ironia, szolidaritás*. Pécs: Jelenkor.

- Roth, Paul A. (1988) Narrative Explanations: The Case of History. *History and Theory* 27(1): 1–13. DOI: <https://doi.org/10.2307/2504958>.
- Shiller, J. Robert (2019): *How Stories Go Viral & Drive Major Economic Events*. Princeton: Princeton University Press.
- Strawson, Galen (2008): *Real Materialism and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Szécsi Gábor (2022): Mediatizáció, közösség, narrativa. *Replika* 127: 115–130.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom I.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1998): *Tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Weber, Max (2007): *A világvallások gazdasági etikája*. Budapest: Gondolat.
- Weber, Max (2020). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: L'Harmattan.
- Zenovitz Lili (2022): „Egy véges világban nem képzelhető el végtelen növekedés”: A *sharing economy* narratívái. *Replika* 127: 95–114.

Kollár Dávid

szociológus, költő, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktorandusza és a Budapesti Metropolitan Egyetem oktatója (Budapest), a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Ontológia Kutatócsoportjának alapító tagja (Pécs).

Kollár József

filozófus, költő, a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Ontológia Kutatócsoportjának vezetője (Pécs).

